

Baberti Dergisi / Journal of Babarti

e-ISSN: 3023-4107

Sayı: 18 / 2023 - Aralık

**Erzurum Ulemasında Kıraat Eğitiminin Yeri: Muhammed Halis Emek
Örneği**

*The Place of Qiraat Education in Erzurum Ulema: Muhammad Halis Emek
Example*

Yusuf ÇINAR

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı.

Kars / Türkiye

*Assistant Professor, Kafkas University, Faculty of Divinity, Department of Basic
Islamic Studies, Programme in Islamic Law.*

Kars / Türkiye

yusufcinar512@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7759-3156

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 10 Ağustos / 10 August 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 4 Aralık / 4 December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Yusuf Çınar, "Erzurum Ulemasında Kıraat Eğitiminin Yeri:
Muhammed Halis Emek Örneği", *Baberti Dergisi*, 18 (Aralık / 2023): 76-95.

DOI: 10.47098/babertidergisi.1340632

Öz

Kur'ân-ı Kerim ve ona bağlı olarak gelişen kıraat ilmi İslam dünyasında en değerli ilimler arasında kabul edilmiş ve Kur'ânî ilimlerin eğitimine büyük özen gösterilmiştir. Bu önemli ilim dalı, günümüze kadar süregelen ve toplumumuzda özel bir yer edinmiştir. Zaman zaman çeşitli nedenlerle kısa süreli kesintilere uğramış olsa da 1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Mehmet Rüştü Aşıkutlu'nun riyasetinde düzenlenen aşere kursu ile yeniden canlanmıştır. Söz konusu kursu başarıyla tamamlayarak icâzet alan Çat Müftüsü Halis Emek Hoca ve arkadaşları görev yerlerine dönerek Diyanet İşleri Başkanlığı'nun uhdesinde kıraat eğitimi vermeye başlamıştır. Halis Emek Hoca düzenlediği kıraat kurslarında hocasının yöntemini takip ederek yeni talebeler yetiştirmiştir. Bu çalışmada, Halis Emek'in kıraat eğitimi verirken takip ettiği yöntem incelenirken günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından uygulanan eğitim yöntemine de işaret edilmiştir. Ayrıca, bu iki yöntemin kısmen karşılaştırılmasına gidilmiştir. Bu karşılaştırma, kıraat eğitiminin etkili bir şekilde nasıl verilebileceği ve mevcut yöntemlerin nasıl geliştirilebileceği hususunda giriş mahiyetinde bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelime: Kıraat, Kıraat Eğitimi, Halis Emek, Aşere-Takrîb-Tayyibe, Mehmet Rüştü Aşıkutlu.

Abstract

The Holy Qur'an and the science of Qiraat, which developed in connection with it, were considered among the most valuable sciences in the Islamic world and great attention was paid to the education of Qur'anic sciences. This important branch of science has continued until today and has gained a special place in our society. Although it was interrupted from time to time due to various reasons, it was revived in 1968 with the aşere course organized by the Presidency of Religious Affairs under the leadership of Mehmet Rüştü Aşıkutlu. After successfully completing the course, Çat Mufti Halis Emek and his colleagues returned to their places of duty and started to provide Qiraat education under the auspices of the Presidency of Religious Affairs. Halis Emek followed his teacher's method in the Qiraat courses he organized and trained new students. In this study, while examining the method Halis Emek followed while giving Qiraat education, the method of education applied by the Presidency of Religious Affairs today is also pointed out. In addition, a partial comparison of these two methods has been made. This comparison provides introductory information on how Qiraat education can be given effectively and how existing methods can be improved.

Key Word: Qiraat, Qiraat Education, Halis Emek, Ashara-Takrîb-Tayyibe, Mehmet Rüştü Aşıkutlu.

Giriş

İslam dünyasında Kur'ân'ı merkeze alan ilimler en yüksek mertebeye sahiptir. Bu sebeple Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden itibaren kıraat ilmini¹ ve eğitimini geliştirme konusunda yoğun bir ilmî faaliyet yürütmüşlerdir. Bu konuda Kur'ân'ın doğru anlaşılması ve kıraat farklılıkları nedeniyle ortaya çıkan anlam farklılıklarının doğru yorumlanması gibi farklı gerekçeler ön plana çıkmıştır. Diğer yandan kıraat ilminin, başta Tefsir olmak üzere diğer İslamî ilimlerle de doğrudan bağlantısı kurulmuştur.

Anadolu'da kıraat eğitiminin uzunca bir zamandan beri yürütüldüğü bilinmektedir. Osmanlı devrinde de büyük âlimlerin yetiştiği ve kıraat ilmi adına önemli çalışmaların hayata geçirildiği bilinmektedir.² Ne yazık ki bu coğrafyada son yüzyıl içerisinde hissedilir bir duraklama görülmüştür. Bu durum Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev yapan ve bu alanda uzman kimselerin de dikkatini çekmiş ve onları hızlı bir şekilde aksiyon almaya itmiştir. Bu endişe ile hareket eden dönemin Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Yaşar Tunagür, 1968 yılında Trabzon İli Of İlçesinde bulunan kurrâ³ Mehmed Rüştü Aşikkutlu'nun (ö. 1400/1980) yanına bizzat giderek endişelerini dile getirmiş ve onu Ankara'ya davet etmiştir. Yaşlı annesinin bakımı ile ilgilendiğini ileri süren Aşikkutlu, Ankara'ya gidemeyeceğini fakat yaşadığı yer olan Uğurlu köyünde eğitim verebileceğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Başkanlığı mahir bulduğu bazı din görevlilerini Aşere eğitimi almak üzere 1968 yılında görevlendirmiştir. 24 Haziran-24 Ekim tarihleri arasında verilen 4 aylık eğitimin sonucunda bu öğrenciler başarılı olmuşlar, icâzetlerini alarak görev yaptıkları bölgelere geri dönmüşlerdir.⁴ Daha sonra

¹ Kıraat: Kur'an kelimelerinin nasıl okunacağını, bu konudaki ihtilafları, nakleden kimselere nispet ederek bilmek demektir. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbn Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürsidü't-Tâlibîn* (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 9; Abdulhamit Birşik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/425-432; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 12-13; Mehmet Ünal, *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 99-100; Abdülhekim Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)* (Ankara: DİB Yayınları, 2022), 20-21.

² Süleyman Kablan, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlimi", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 511-530.

³ Kârî: Çoğulu "kurrâ" kelimesidir. Kur'an-ı Kerîm'i okuyan kimse anlamına gelmektedir. İnfirâd üzere üç kıraati öğrenen kârî, mübtedî, daha fazla ve meşhur olanlarını öğrenen kârî ise münthehi olarak isimlendirilmektedir. İbn Cezerî, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürsidü't-Tâlibîn*, 9.

⁴ Emin Aşikkutlu, "Mehmet Rüştü Aşikkutlu: Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu*, (2006), 129; Mehmet Günaydın, "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği", *Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu (Yecder)*, (2015), 89-90; Yaşar Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (ts.), 1090-1091.

Diyanet İşleri Başkanı Dr. Lütfi Doğan ve Başkan Yardımcısı Tayyar Altıkulaç kıraat ilminin yayılması için girişimde bulunmuşlar⁵ ve Mehmet Rüştü Aşıkutlu'dan öğrenciler arasından ders vermeye uygun olanların isimlerini istemiş o da öğrencilerinden 11 kişinin bu eğitimi verebileceğini ifade ederek isimlerini vermiştir.⁶ Bu isimlerden birisi de çalışmamıza konu olan Müftü Hafız Muhammed Halis Emek Hoca'dır. O dönemde Erzurum'da vaiz olarak görevine devam eden Halis Emek, eğitimini tamamlayarak görev yaptığı şehre dönmüştür. Erzurum'da iki ya da üç kurs düzenlemiş ve bu alanda uzman kabul edilecek olan birçok önemli isme, aşere dersi vermiştir.

Çalışmada tarama yoluyla veri toplama, tasnif ve analiz etme, ardından da değerlendirme yapılması yöntem olarak kullanılacaktır. Ülkemizde kıraat eğitimi ile ilgili yapılan birçok çalışmaya karşın, Müftü Halis Emek Hoca'nın Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürüttüğü aşere eğitimi ve yöntemi hakkında müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu yönüyle çalışmanın kendisinden sonraki araştırmalara yardımcı olması temenni edilmektedir.

1. Muhammed Halis Emek Hoca'nın Hayatı ve İlmî Kişiliği

Aslen Tortum'un Aşağı Serdarlı (Aşağı Katıklı) Köyü'nden olan Halis Emek, babasının imamlığı sebebiyle 1918 yılında Erzurum'un Çat İlçesi'nin Çöğender Köyü'nde dünyaya geldi. Babası aynı köyde imamlık görevini yürüten Yusuf Sâim Efendi, annesi ise Muteber hanımdır.⁷

Halis Emek, hafızlık eğitimini 9 ay gibi kısa bir sürede tamamlamış ve köyünde bulunan ilkokuldan da 3 yılda mezun oldu. Babası Yusuf Saim Efendi'den Muhammediye, Ahmediye gibi bazı eserleri okuduktan sonra hat sanatı konusunda eğitim aldı. Daha sonra sarf ve nahiv ilimlerini okumak için köyünden ayrılan Halis Emek, Sefkarlı Müderris Abdurrahman ve Babadereli Seyyid Ahmed Has efendilerden bu ilimleri öğrendi. 1945 yılında 3,5 yıl süren askerlik görevini tamamladı ve yarıda bıraktığı klasik medrese usûlü eğitimini hocası Seyyid Ahmed Has efendinin yanında tamamladı ve icâzetini aldı. Daha sonra Çat ilçesine bağlı köylerde imamlık yaptı ve talebeler yetiştirdi.⁸

⁵ Günaydın, "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği", 89-90; Tayyar Altıkulaç, *Zorlukları Aşarken* (İstanbul, 2016), 219-222.

⁶ Yaşar Akaslan, "Kıraat İlmînde İcazet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği" (Son Devir Karadenizli Merhum Kurrular Sempozyumu, Samsun, 2018), 69.

⁷ Zeki Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016), 13.

⁸ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 13-14.

Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan edinilen belgeler incelendiğinde 15/03/1956 yılında müftülük sınavına giren ve başarılı olan Halis Emek'in 04/01/1957 tarihinde dönemin Diyanet İşleri Reisi Eyyüp Sabri Hayırlıoğlu tarafından Erzurum İli Çat İlçe Müftülüğü'ne ilçe müftüsü olarak atandığı görülmektedir. Fakat Halis Emek Hoca'nın 4 yıl süren müftülük görevi 1960 yılında gerçekleştirilen darbe ile son bulmuştur. O, bu dönemde ihtilâl karşıtı olduğu gerekçesiyle 8 ay hapis yatmıştır.⁹ Sicil kaydı incelendiğinde 01.07.1960 tarihinde görevine son verildiği 25.10.1966 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı emriyle Erzurum İl Müftülüğü bünyesinde vâiz olarak görevlendirilmek üzere memur kadrosunda tekrar görevine atandığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Halis Emek göreve döndükten sonra 1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'nca Trabzon İli Of İlçesi Uğurlu (Çifaruksa) Köyü'nde Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'nın riyasetinde açılan aşere kursuna katılmış ve kursu başarıyla tamamlayarak icâzet/diploma almıştır.¹¹ Halis Emek, eğitimini tamamladıktan sonra Erzurum'a dönerek müftülük bünyesinde kıraat alanında aşere eğitimi vermiş ve öğrenciler yetiştirmiştir.¹² Müftü Halis Emek, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde farklı hizmetlerde 19 yıla yakın hizmet verdikten sonra 28.02.1982 tarihinde kendi talebi ile emekliliğe ayrılmıştır.¹³

Halis Emek ömrünün sonuna kadar Erzurum'un farklı camilerinde ve evinde talebe yetiştirmiştir. 21.01.2011 tarihinde vefat etmiş, Lalapaşa Camii'nde cenaze namazı kılınarak, Erzurum Asrî Mezarlığına defnedilmiştir.¹⁴

2. Hoca ve Talebeleri

Daha önce bahsedildiği üzere Halis Emek, Sefkarlı Müderris Abdurrahman ve Babadereli Seyyid Ahmed Has efendilerden eğitim almıştır. Sarf ve nahiv ilmine dair eğitim aldığı Sefkarlı Müderris Abdurrahman Efendi'den Molla Camiye kadar olan sıra kitaplarını öğrenmiştir. Molla Cami

⁹ Zeki Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)* (Erzurum: Uzakülke Yayınları, 2015), 126; Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹⁰ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹¹ Emin Âşıkutlu, "Âşıkutlu, Mehmet Rüştü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/4/6; Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1091; Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 21. Diploma için bkz.: EK-1

¹² Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹³ Gün, ay ve yıl bilgisi verilerek ortaya konulan bu bilgiler Halis Emek Hoca'nın hizmet dökümünden alınmıştır. Ayrıca bkz.: Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 15.

¹⁴ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 16.

ve diğer ilimleri hocası Seyyid Ahmed Has Efendi'den¹⁵ okumuş ve ondan icâzet almıştır.¹⁶

Diğer yandan Nakşibendî tarikatının büyüklerinden olan Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi'ye¹⁷ intisab etmiştir. Onun Alvarlı Efe Hazretleri ile olan ilişkisi tasavvuftan ibaret olmamıştır. Zaman zaman ilmî anlamda da Alvarlı Efe Hazretlerinden faydalandığı, Mirâtü'l-Usûl adlı eserde takıldığı yerleri ona sorduğu kendi ağzından nakledilmiştir.¹⁸

Ayrıca Halis Emek, dönemin Erzurum Müftüsü Muhammed Sadık Solakzade Efendi'den de klasik usulde bir öğrencilik ilişkisi olmasa da çok faydalandığını, okunması gereken kitapları ona sorarak aldığını ve vaazlarını dinleyerek çok fazla istifade ettiğini belirtmiştir.¹⁹

Aşere eğitimi aldığı hocası Mehmet Rüştü Aşikkutlu²⁰ ise kıraat eğitimi konusunda Türkiye'nin önde gelen âlimlerinden sayılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı 1968 yılında Türkiye genelinde görev yapan yetenekli bazı görevlilerini aşere eğitimi için Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun açtığı kursta

¹⁵ 1890 yılında Bingölde doğan Molla Ahmed Has Efendi, babası Resul Efendinin Erzurum bölgesinde medrese kurması nedeniyle bu bölgeye gelmiştir. Yavi köyünde ve Babaderesi köyünde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Yokluk, seferberlik, işgal gibi zor zamanlarda dahi eğitime devam etmiştir. Çalışmamıza konu olan Müftü Halis Emek icâzet alabilen öğrencilerindedir. Ahmed Has Efendi 1977 yılında Babaderesi köyünde vefat etmiştir. Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 25-27.

¹⁶ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 14.

¹⁷ Alvarlı Muhammed Lütfi 1868 yılında Kındığı (Altınbaşak) Köyünde dünyaya gelmiştir. Babası Hüseyin Efendi'den aldığı medrese eğitimini 23 yaşında icâzet alarak tamamlamıştır. Rus işgali sonrasında Hasankale müftülüğü görevini geri çevirerek Alvar köyünde kalan ve ilim irfan ile meşgul olan 1939 yılında hastalığı nedeniyle buradan ayrılarak Erzurum'a yerleşmiştir. Ömrünü halkı irşad ile geçiren Alvarlı Efe Hazretleri 1956 yılında Erzurum'da vefat etmiştir. Birol Yıldırım, *Alvarlı Muhammed Lütfi Hayatı ve Hulâsatu'l-Hakâyik Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar* (Erzurum: Ertual Akademi, 2016), 12-17.

¹⁸ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 24.

¹⁹ Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 113.

²⁰ Mehmet Rüştü Aşikkutlu 1901 yılında Trabzonun Of İlçesine Bağlı Uğurlu Köyünde doğmuştur. 9 yaşında hafızlığını tamamlamıştır. O, yaşadığı yörede birçok hocadan ilim tahsil ettikten sonra İstanbul'a giderek Hafız Ahmed Şükrü ve Hafız İsmail Hakkı Bayrı'den aşere ve takrib, Hafız Ahmed Hamdi'den ise İbnü'l-Cezeri'ye ait olan Tayyibetü'n-Neşr isimli eseri okumuştur. Bütün rivayet ve târikleriyle aşere eğitimi veren Aşikkutlu alanında uzman birçok öğrenci yetiştirmiştir. Aşikkutlu'nun kıraat alanında kaleme aldığı *Aşere Kaideleri, Takrib Kaideleri, Cezerî Mukaddimesinin Tercüme ve Şerhi, Haşiyeli Tayyibe, Tayyibe Şerhi ve Haşiyesi, Tayyibe'nin Elfâz Manası, Vakf-ı Hamza ve Hişâm Risalesi* adında birçok eser ve risalesi mevcuttur. Bunun dışında fıkıh ve vaaz konularında da kaleme aldığı eserleri vardır. Aşikkutlu 28 Ağustos 1980 tarihinde vefat etmiş Uğurlu Köyünde bulunan Merkez Camii yanına defnedilmiştir. Aşikkutlu, "Mehmet Rüştü Aşikkutlu", 127-129; Günaydın, "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği", 78-80.

görevlendirmiştir.²¹ Halis Emek'te bu kursta kursiyer olarak görevlendirilmiş ve eğitimi başarıyla tamamlayarak icâzet almıştır.²²

Dört aylık bir süreyi kapsayan bu dönemde öğrenciler, Mehmet Rüştü Aşikkutlu Hoca'nın evinde kalmışlardır. Halis Emek Hoca Aşere eğitimi esnasında *Zübdetü'l-'irfân* adlı eseri okuduklarını, Arapçası iyi olduğundan dolayı Aşikkutlu hocanın eserin metnini kendisine okuttuğunu daha sonra açıklamasını ve tatbikatını Aşikkutlu hocanın yaptığını nakletmiştir.²³ Alanında uzman birçok talebe yetiştiren Safvan Çakıroğlu Hoca (ö. 2014) Halis Emek'in birlikte ders gördüğü arkadaşlarından birisidir.²⁴ O aldıkları eğitimden bahsederken "eğitim süresince günde yirmi bir saat dersler ile meşgul olduklarını ve baştan sonuna kadar Kur'ân-ı Kerîm'i yazdıklarını" söylemiştir.²⁵ Kendi ağzından eğitim sürecini anlattığı başka bir kayıtta ise neredeyse iki yılda tamamlanabilecek bir eğitimi, hızlandırılmış bir biçimde dört aylık sürede aldıklarını ifade etmiştir.²⁶

Halis Emek'in talebeleri incelendiğinde ise uzun bir zaman diliminde çok sayıda kimseye eğitim verdiği görülmektedir. O, birçok akademisyen ve din görevlisini İslamî ilimlerde yetiştirmiş ve icâzet vermiştir. Bunun dışında onun sohbetlerine ve derslerine geniş bir katılım olduğunu da ifade etmek gerekmektedir.²⁷

Kıraat eğitimini ise iki ayrı noktada değerlendirmek daha doğru olacaktır. İlki Diyanet İşleri Başkanlığı Erzurum İl Müftülüğü bünyesinde açtığı kurslarda verdiği eğitim ve yetiştirdiği talebelerdir. Bu konuda yoğun çaba gösterilmesine rağmen ulaşılan sınırlı bilgiler bize iki defa kurs

²¹ Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1091; Bu kursta eğitim gören ve icâzet alan öğrenciler şu kimselerdir: Dursun Kemal Okutan, Mahmut Sarıcaoğlu, Abdullah Bayraktar, Hüseyin Kantaroğlu, Safvan Çakıroğlu, Mehmet Sarıcaoğlu, Yusuf Bilgin, Salih Bayraktar, Bekir Nazlı, Yusuf Nair, Mehmet Köksal, Kemal Halıcı, M. Halis Emek, Kemal Gökçe, Ahmet Ziya Engin, Sadık Fidancı, İlyas Yazar, Murat Köseoğlu, Nureddin Durmuş, Hüseyin Sarıcaoğlu ve Muharrem Arslantürk. Zeki Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, ed. Muhammet Koçak (Erzurum: Zafer Medya Grup, 2023), 208.

²² Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 30-31.

²³ Halis Emek Hoca'nın talebelerinden Dr. Hasan Çınar ile yaptığım mülakatta dile getirmiştir. 06.08.2023 16:20.

²⁴ Yaşar Akaslan, "Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi: Mehmet Rüştü Aşikkutlu'nun Öğrencisi Safvan Çakıroğlu'na Verdiği İcâzetnâme", *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* IX/1 (2023), 445.

²⁵ Merhum Safvan Çakıroğlu Hoca'nın talebelerinden Abdullah Kandemir ile yaptığım mülakatta ifade etmiştir. 04:08:2023 11:50.

²⁶ "Kurra Hafız Safvan Çakıroğlu - EHAD TV" (Erişim 06 Ağustos 2023), 01:44; Akaslan, "Kıraat İliminde İcâzet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği", 68; Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 209.

²⁷ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 32-34.

açıldığını, bu kursa katılan bazı öğrenciler ile ilgili bilgileri ve yürüttüğü eğitim metodunu göstermektedir. Diğeri ise İslamî ilimleri öğrettiği talebelerine zaman zaman kıraat ilmine dair ve kıraat farklılıklarını açıklayan bilgiler vermesidir.²⁸

EK-1

Muhammed Halis Emek Hoca'nın Mehmet Rüşti Aşıkutlu Hoca'dan aldığı ve başarılı olduğu eğitimi sonrasında verilen belge.

Mehmet Rüşti Aşıkutlu'dan Aldığı İcâzetname

Müftü Halis Emek Hoca'nın birçok kitabı ve sahip olduğu icâzetnameleri çalındığı için günümüze ulaşmamıştır.²⁹ 1968 yılında Mehmet Rüşti Aşıkutlu Hoca'dan aldığı icâzetname de bu sebeple elimizde değildir. Fakat Halis Emek Hoca ile birlikte icâzet alan merhum Safvan Çakıroğlu Hoca'nın icâzetnamesi yakın zamanda Yaşar Akaslan tarafından yayınlanmış ve tercüme edilmiştir.³⁰

Tarihi vesika niteliğinde kabul ettiğimiz bu belgenin Halis Emek Hoca'nın icâzetnamesinin aynısı olduğu anlaşılmaktadır. Arapça metnine yer verdiğimiz icâzetnamede işaret edeceğimiz birçok husus bu görüşü destekler niteliktedir.

²⁸ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 34.

²⁹ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 32.

³⁰ Akaslan, "Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi", 439-461.

“بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى أنزل الكتاب بالحق والميزان ﴿﴾ ونزل أحسن الحديث والبيان الذى تقشعر منه جلود أهل الخشية والايقان. والصلوة والسلام على سيدنا محمدان الذى بجلاله جل من جل من الأجلة والأعيان ﴿﴾ وبجماله تزين الحور والعلمان والجنان وأشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له شهادة من أنزل عليه السبع المثاني والقرآن ﴿﴾ ونشهد أن سيدنا محمدا عبده وحببيه ورسوله الذى بين فضيلة القرآن بقوله: “شفاء الجنان قراءة القرآن” ﴿﴾ صلى الله تعالى عليه وعلى اله وأصحابه وأحزابه وأتباعه وأحبابه الذين شيّدوا الإسلام بأحكام الفرقان ﴿﴾

وبعد فقد روى الخطيب عن أنس بن مالك رضى الله تعالى عنه أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: “أل القرآن أهل الله” ﴿﴾ وعنه عليه الصلوة والسلام: “من جمع القرآن فقد أدرجت النبوة بين كتفيه إلا أنه لا يوحى إليه” ﴿﴾

وقال صلى الله عليه وسلم: “من مات وهو يعلم القرآن حجت الملائكة إلى غيره كما يزار البيت العتيق”. وقال فيما رواه أنس رضى الله عنه أنه قال: “أفضل العبادة قراءة القرآن” ﴿﴾ وقال عليه الصلوة والسلام: “مثل المؤمن الذى يقرأ القرآن كمثل الأترجة ريحها طيب وطعمها طيب” ﴿﴾ وفي البخارى عنه صلى الله عليه وسلم: “إن هذا القرآن أنزل على سبعة أحرف فاقروا ما تيسر منه”. هذا وإن أولى ما انصرف فيه الهمم العوالى وأجمل ما تبدلت فيه المهج الغوالى تعلم كتاب الله تعالى وتعليمه وتفهمه معنى قرائته وتفهميه. فلذلك رغب أهل العلم الأخبار واعتنى به السادات الأبرار ﴿﴾ منهم الامعي الأريب واللوزعى الأديب الأصيل الحسيب والرشيدي النسب المجود المتقن والقارئ المحسن خازن كلام الرباني الحافظ محمد خالص بن يوسف صائم الأضرومي الترتومي. ³¹ وفقه الله تعالى بالنشر السرمدى إلى القراض الدوراني بلطفه الخفي والجلي. جعله الله تعالى مقبولا ومرغوبا كالألأى ومحبوبا في الشام واليمن (العالم الإسلامى). فإنه لما علم أن علم القراءات علم شريف وفن لطيف لا يظفر به إلا من هو في الفصاحة ماهر ولا يصل إليه إلا من هو في أفق البلاغة زاهر فيادر في تحصيله ليذكر من كنوزه بأجود الذخائر وينال من معادن رموزه بأخلص الجواهر ﴿﴾ حتى جاء إلى وبدأ منى تعلم القرآن على طريق التجويد وتصحيح المخارج وتعلم قراءة العشرة على وجه السداد ﴿﴾ بدأ منى بالانفراد وقرأ إلى الحرب الثاني. ثم جمع العشرة مع السبعة وختم ختما كاملا على مضمن الشاطبية والتيسير والدرة والتجوير ﴿﴾ وقرأ أيضا ختمة أخرى على مضمن الطيبة وتقريب النشر الكبير وختم ختما كاملا ﴿﴾ وقرأ في أثناء هذا الختم الشريف كتاب الطيبة النشر للإمام البارع المتقن والمجود المحسن وهو عمدة القراء علم الهدى شمس الدين محمد بن محمد بن يوسف الجزرى ﴿﴾ و ختمه أيضا ﴿﴾ فلما أتم هؤلاء الختمات طلب منى أن ينتظم في سلك الإسناد ليتخذ سبيلا له لما قيل “من لا سند له كمن لا نسب له” والنسب على أن أجزيه بما أجاز لى المشايخ الكرام والأساتيد الفخام للإقراء الأولى الأفهام والإفادة للطالين لوجه الله الملك العلام. وأن يجير بذلك لمن يراه من المستعدين والأخذين من الطلبة الكرام، فأجزته بذلك طلبا لمراضات الله تعالى، ووصيته فيما قرأ على وتلقاه من بشرط أن لا يتخطاه ولا يخلطه بسواه ﴿﴾

وها أنا أذكر سندی بروايات صحيحة: فأقول قد حفظت القرآن العظيم في بلدة أوف، وذهبت إلى الإسلامبول، وبدأت تعلم القراءات العشرة عن أستاذى أستاذ الكل فريد عصره ليس له نظير بين الأقران والاحوان ﴿﴾ شعر ﴿﴾ “لو حلف ليأتين مثله الزمان ﴿﴾ حنت ولزم البحرز باللسان” ﴿﴾ أعنى به الحاج الحافظ أحمد شكرى أفندى السيروزى. فلما وصلت من العشرة إلى سورة الأنفال ارتحل الأستاذ إلى رحمة ربه المتعال ﴿﴾ عامله الله تعالى بألطافه ونفعنا بفيوضاته ﴿﴾

وبعد أخذت كتاب الطيبة النشر التى هى جامع القرآن وأساسها من شيخ مشايخ القراء الإمام الأول والخطيب في جامع السلطان سليم خان عليه الرحمة والغفران، أعنى به الحافظ أحمد حمدى أفندى الإسلامبولى الشهير بوارنه لى زاده يسره الله تعالى بالحسنى والزيادة ﴿﴾ ثم راجعت لإكمال العشرة والتقريب إلى الأستاذ الحاج الحافظ إسماعيل حقى أفندى ابن عارف السيروزى أظفنه الله تعالى العلى القوي. بدأت منه من سورة الأنفال وأكملت العشرة. وبدأت منه قراءات التقريب على مضمن الطيبة والنشر الكبير وختمته بلطف الكريم الخبير ﴿﴾ وهو من السابقين نشرنا من جهة وجوه القراءات الأئمة. تقبل الله تعالى سعيه، وأحضره الله المقامات القدسية في الجنة، وأناله سر قوله تعالى: “للذين أحسنوا الحسنى وزيادة” ﴿﴾

³¹ Safvan Çakıroğlu için hazırlanmış olan icâzet metninin asıl nüshasında kalın harflerle yazılı olan bu bölümde yazmaktadır. Akaslan, “Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi”, 449.

أخذت الطيبة النشر للإمام الجزرى من مشايخ القراء الخطيب والإمام الأول في جامع السلطان سليم خان أحمد حمدى أفندى الإسلامبولى الشهير بوارنه لى زاده قد سبق اسمه ❀ يسره الله تعالى بالحسنى وزيادة. وأخذ علوم القراءات كلها تحقيقاً وتدويراً وحدرًا وعشرة وتقريباً من خاله. قد سبقت اسمه أيضاً، أعنى الحاج الحافظ أحمد شكرى أفندى السيروزى. نور الله مضجعه إلى وصوله المقام الأبدى ❀ وهو تعلم القرآن بطريق التحقيق والتدوير والحدر من الحاج قدرى أفندى الإسلامبولى الشهير بيدي اميرلر تره دارى. عفا عنه وعن أبويه، رنا البارى ونفعنا بفيضه الجارى. وهو أخذ من الفاضل الكامل والعالم العامل القارئ المحقق والمجود المدقق ❀ حافظ كلام الله، المجاور في بيت الله ❀ أعنى به الحاج مصطفى أفندى المنليكي، عليه رحمة ربه الغني الشهير بفندق حافظ. وأخذ قراءة العشرة والتقريب من شيخ مشايخ القراء فريد عصره ووحيد دهره ❀ القارئ المتقن والمجود المحسن ❀ حافظ القرآن ❀ خادم الفرقان المنتقل إلى ربه حال تلاوة القرآن ❀ أعنى به الحاج حسن أفندى الإسلامبولى ❀ الخطيب بجامع السلطان سليم خان. عامله الله تعالى بألطافه الخفية ونفعنا بفيضاته الوفية ❀ وهو أخذ القراءات كلها عن الشيخ العالم العامل والفاضل الكامل حافظ القرآن خادم الفرقان عليه رحمة الرحمن رئيس مشايخ القراء الإمام الأول في جامع سلطان سليم خان ❀ أعنى به الحاج إسماعيل حتى أفندى ❀ لا زال مترفها بالعفران السرمدى الشهير بيمشجى زاده ❀ عليه رحمة واسعة ❀ إنما وفق هو نشرًا كثيرًا في هذه البلدة بالطيبة والنشر. وبهذا كان خلفًا للإمام الجزرى المؤلف للطيبة. وانتشر بسعيه في البلاد الصغير والكبير ❀ كما اشتهر المؤلف بالنشر الصغير والكبير ❀ وهو أخذ القراءات كلها عن رئيس مشايخ القراء في عصره وأحد المشاهير بإتقان التجويد في دهره ❀ الإمام الأول في جامع السلطان سليم خان عليه الرحمة والعفران المرحوم المبرور ❀ الشيخ الحافظ أحمد الحفظى أفندى الشهير بترشيجي زاده ❀ أكرمه الله تعالى بالحسنى وزيادة ❀ وهو أخذ القراءات من طريق الشاطبية والدرة والطيبة من أول القرآن إلى آخر الإسراء عن الشيخ الفاضل الكامل أحمد أفندى (بو ذات بخارى ومسلم شريفه شارحى در) المعروف بيوست أفندى زاده ❀ يسره الله للحسنى وزيادة ❀ وهو قرأ عن رئيس مشايخ القراء في تربة سلطان أحمد خان، عليه سجال الرحمة والعفران المرحوم المبرور محمد أفندى المشتهر بين أقرانه بمجاشى زاده المعلم بمكتب شيخ الإسلام محمد أسعد أفندى في قرب سلطان سليم خان عليه رحمة الرحمان ❀ وهو أخذ القراءات كلها من طريق الشاطبية والدرة والطيبة والماهر من الشيخ الحافظ الحاج محمود أفندى الإمام بجامع دولكرزاده ❀ وكذلك أخذ منه السبعة والعشرة الشيخ عطاء الله ❀ ثم أخذ القراءات من أول الكهف إلى آخر القرآن عن الشيخ الحافظ محمد العريف بشيخ جوشقون أفندى البلى. وهو قرأ على الشيخ محمد عطاء الله حفيد شيخ شيوخنا السيد على المنصوري النجيب ابن الحسين ❀ وهو قرأ على السيد الكامل الشيخ ولي الدين أفندى الخطيب بجامع محمود باشا ❀ وهو قرأ على الشيخ الحاج محمود أفندى. شيخ مشايخ القراء الإمام بجامع دوالكر زاده ❀ وهو قرأ طريق الشاطبية والدرة عن الشيخ الكامل حسن أفندى الإمام بجامع حواجه باشا ❀ وأخذ طريق الطيبة من أول الفاتحة إلى سورة السبا عن الشيخ إسماعيل أفندى، ومنها إلى آخر القرآن على الشيخ حسن أفندى الشهير بطريزوني ❀ وهما أخذنا طريق الشاطبية والدرة والطيبة عن الأستاذ الأول المذكور ❀ وهو أخذ القرآن كله على رواية حفص وقرائة ابن كثير عن الشيخ محمد أفندى عن الشيخ الفاضل شعبان أفندى عن الشيخ محمد المعروف بأوليا أفندى عن الشيخ الأعرج على أفندى عن الشيخ أحمد أفندى. ثم أخذ القرآن والقراءات السبع عن الشيخ محمد المعروف بشكرى أفندى ❀ الإمام والخطيب بجامع السلطان سليمان ❀ على ما تضمنه الشاطبية ❀ والعشرة على ما تضمنه الدرّة وختم ختمًا كاملاً ❀ وهو أخذ عن الشيخ حسين أفندى الإمام بجامع السلطانية ❀ وأخذ هو والشيخ محمد أوليا أفندى ❀ عن الشيخ الأعرج المذكور ❀ عن الشيخ أحمد أفندى ❀ ثم بدأ الشيخ المشار إليه حسن أفندى من أول القرآن على ما تضمنه الطيبة، وختم ختمًا كاملة عن شيخ القراء والمحدثين أستاذ الأساتذة ❀ الشيخ على المنصوري نزيل القسطنطينية ❀ وهو عن أئمة الهدى وأعلام الدين شيوخ مشايخ القاهرة محمد بن البقرى والسلطان المزاحى وأبو النور علي الشيراملسي (وأخذ الشيخ السلطان المزاحى عن الشيخ سيف الدين الفضالى شحادة اليمنى وأخذ محمد البقرى و الشيراملسي) ❀ عن عبد الرحمن اليمنى ❀ عن والده الشيخ ❀ وأخذ هو والشيخ أحمد أفندى عن الشيخ ناصر الدين الطيلاوى عن القاضي زكريا الانصارى، وهو عن رضوان العقبى والنويرى والقلقبلى وفخر الدين الضير ❀ وهم عن إمام القراء والمحدثين وعمدة الحفاظ والنحويين علم الهدى شمس الدين محمد بن محمد بن يوسف الجزرى ❀ نفعنا الله ببركة علومهم في الدنيا والآخرة ❀ وهو قرأ على جماعة منهم التقي الورع الصالح المتقن ❀ أبو عبد الرحمن ابن أحمد بن علي البغدادى المصرى ❀ وهو قرأ على الإمام أبي عبد الله محمد بن أحمد بن عبد الخالق المصرى المعروف بابن الصائغ. وهو قرأ على الشيخ أبي الحسن علي بن شجاع بن سالم العباسي المصري الشافعي صهر الشاطبي ❀ قال: ”وقرأت القرآن على ولي الله بلا مية أبي القاسم فيه ابن خلف الشاطبي الرعيني ❀ وهو على أبي الحسن علي بن هذيل. وهو علي أبي داود سليمان بن أبي القاسم أ الاموي. وهو على إمام القراء أبي عمرو الداني. وهو أخذ عن أبي الفتح فارس بن أحمد الضير ❀ عن عبد الباقي بن حسن المقرئ ❀ عن إبراهيم بن عمر المقرئ عن ابن

بويان ❖ عن ابن الأشعث ❖ عن أبي نشيط ❖ عن قالون ❖ وله عن نافع المدني ❖ عن أبي جعفر يزيد بن القعقاع ❖ وعبد الله بن هرمز الأعرج ومسلم بن جندب ❖ وشيبة بن نصاح ❖ وقرأ الأعرج على ابن عباس ❖ وهو على أبي بن كعب وزيد بن ثابت رضي الله عنهم. وهما عن رسول الله عليه و سلم ❖ وهو عن أمين الوحي جبريل عليه السلام ❖ وهو تلقى عن رب العزة جل جلاله وعظمت آلاؤه ❖

هذا ما يسره الله ذكره من الأسانيد ❖ وبقية أسانيد العشرة مبسوطه في النشر ❖ ولندكر بعض الفوائد والوصايا ❖ منها ما أخرجه ابن السني عن أبي الدرداء رضي الله تعالى عنه أنه قال: قال رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم: ”من قال حين يصبح وحين يمسي ’حسبي الله لا إله إلا هو عليه توكلت وهو رب العرش العظيم‘ سبع مرات كفاه الله ما أهمه من أمر الدنيا والآخرة“ ❖ وأخرج النسائي في عمل اليوم والليلة بسنده إلى عائشة رضي الله عنها. وعن أبيها أنها قالت: ”ما جلس رسول الله صلى الله عليه وسلم مجلسا ولا تلا قرآنا ولا صلى صلاة إلا ختم ذلك بكلمات. قلت ’أراك ما تجلس مجلسا ولا تلو قرآنا ولا تصلى صلاة إلا ختمت بمؤلاء الكلمات‘ ❖ و قال: ’نعم‘ من قال خيرا كان طابع له على ذلك الخير ❖ ومن قال شرا كانت له كفارة ❖ سبحانك اللهم وبحمدك أستغفرك وأتوب إليك“ ❖ ومن الوصايا أن لا يطلب العلم إلا الله، وأن لا يتخذ سبيلا للأمور المنهي عنها شرعا كظهور الصيت والسمعة ❖ وأن لا يكون له في قرائته التفات إلى غير الله تعالى. فإن من عمل لغير الله تعالى او قصد غير الله خسر ما عمل وكان عمله حجة عليه ❖ وأن لا يترك نوافل العبادات في حال الصحة وحال المرض. وأن يقل من مخالطة أهل الدنيا إلا لنصيحتهم. وأن يرجو لهم ما يرجو لنفسه من التوبة وترك الدنيا والإقبال على الله تعالى ❖ وأن يدوم ذكرا للموت في غالب أوقاته. فإنه به ينتهي الرغبات في الآخرة ❖ وهذا ما يسره الله ذكره من الفوائد والوصايا ❖ وأرجو أن لا ينساني وذريتي وأحبابي من صالح دعواته في خلواته و عقب صلواته وختمها ❖ ”والله يقول الحق وهو يهدى السبيل“ ❖ ”سبحانك ربك رب العزة عما يصفون. وسلام على المرسلين. والحمد لله رب العالمين“ ❖ وتحمدك يا من يسرنا إتمام هذه الختمة الشريفة بعنايته وألطفه الخفية في جامع أوغورلو من بلدة أوف³² ❖ في اليوم الثاني من شهر شعبان المعظم لسنة ثمان وثمانين وثلثمائة والف ١٣٨٨ من هجرة نبينا صاحب السيف وأنا العبد الفقير إلى رحمة ربه التقدير ❖ ❖ الحاج الحافظ محمد رشدي بن أحمد جمال الدين الأوفى، غفر الله له ولوالديه ولأساتيدته ولجميع المؤمنين والمؤمنات يوم العرصات ❖ ❖ 134

Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Verdiği Aşere Kursları

Halis Emek’in hocası Mahmet Rüştü Aşıkutlu’dan aldığı metodolojiyi takip ederek iki ya da üç dönem aşere eğitimi verdiği ifade edilmektedir.³⁵

³² Halis Emek ve arkadaşları Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca’nın yaşadığı yer olan Of İlçesine Bağlı Uğurlu Kasabasında Eğitim görmüşlerdir. İcazetnamede de hatimin tamamlandığı ve icâzetnamenin verildiği yer olarak Uğurlu kasabası zikredilmektedir.

³³ Bu bölümde icâzetnamenin Hicri 2 Şaban 1388 tarihinde verildiği ifade edilmektedir. Tarihler karşılaştırıldığında bu tarihin miladi takvimde 24 Ekim 1968 tarihine tekbül ettiği görülmektedir ki Halis Emek Hoca’nın Aşere eğitiminin sonunda Diyanet İşleri Başkanlığı’ndan aldığı diplomasında 24 Haziran-24 Ekim tarihleri arasında eğitim aldıkları ifade edilmektedir (Bkz. Ek-1). Bu durum Safvan Çakıroğlu’na verilen icâzetnamenin Müftü Halis Emek Hoca’ya da verildiğini göstermektedir.

³⁴ Ek-3 te yer alan ve icâzetnamenin son sayfasını gösteren resim ile Halis Emek Hoca’nın icâzetnamesinin aynı olduğu düşünülmektedir. Akaslan, “Bir İlm-i Kirâat İcâzetnâmesi”, 461.

³⁵ Halis Emek, hocası Aşıkutlu’dan aldığı eğitim sistemini şu şekilde açıkladı: “Önce 20 kişi seçilir, bunların kuvvetli hafız olmaları ve yetecek kadar Arapça bilgisine de dikkat edildikten sonra hoca bir ay kıraat ilminin usulünü ve ana kurallarını herkese iyice bellettikten sonra ilk cüz üzerinde bütün teferruatıyla Aşereyi hepsine tatbik ettirir. Sonra yeri geldikçe farkları belirtmekle beraber talebeler cüzün tamamına çalışır, hocanın önüne gelirler. Kimin hangi sahifeyi okuyacağı belli olmadığından çok yoğun çalışılır ve tecvidin Kur’an’a tatbiki gibi

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Erzurum İl Müftülüğü bünyesinde yürütülen yoğun araştırmalara rağmen bu kurslardan sadece birisi hakkında bilgi sahibi olunabilmiştir.

Halis Emek Hoca'nın verdiği kursun tamamlanmasından sonra düzenlenen icâzet merasiminde çekilen ve EK-2 de yer alan resimden eğitim verdiği talebelerin birçoğunun daha sonraları Türkiye'de kıraat ve diğer İslamî ilimler alanında önde gelen âlimlerden olduğu anlaşılmaktadır.

EK-2

Resime göre soldan sağa ayakta olan kimseler; Prof. Dr. Nihat Temel, Muhammed Halis Emek (Kıraat-i Aşere Hocası), Yrd. Doç. Dr. Ömer Önal, Prof. Dr. Muhammed Sadi Çöğenli, Müftü Hafız Mahmut Gürbulak (Ömer Önal ile Sadi Çöğenli'nin önünde), Hafız Mehmet Koşapınar, Hafız Nazif Şehidoğlu, Lalapaşa Camii İmam-Hatibi Yusuf Esengül (Aşere Eğitimi almamıştır.), Soldan sağa oturan kimseler; Müftü Ali Kotan, Müftü Sıtkı Daloğlu, Hafız Mahmut Akçay ve Hafız Abdullah Karataş'dır.

Aşereyi her sayfaya tatbik eder, sonra hocanın önünde otururduk. Hoca herkese farklı bir sahifenin aşere üzere okunmasını isterdi takılma veya bilmeme durumunda ders vermezdi. Onun için gece gündüz çalışılarak bu üslûpla 4 ayda aşereyi tamamlattırıldı." Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 209; Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 149.

3. Muhammed Halis Emek Hoca'nın Kıraat Eğitiminde Takip Ettiği Yöntem

Halis Emek Hoca, Kur'ân eğitimine büyük önem vermekte ve İslamî ilimlerin temeli olarak hafızlık eğitimini görmekteydi. Ezberi kuvvetli olan kişilere mutlaka hafızlık yaptırılması gerektiği kanaatindeydi.³⁶

Halis Emek, günümüzde verilen, daha kapsamlı olduğu anlaşılan ve üç sene süren aşere-i takrîb, tayyibe kurslarından farklı olarak dört aylık bir süre içerisinde kıraati aşere eğitimi vermiş ve öğrencilerini mezun etmiştir.

Halis Emek Hoca, kursiyerlerin okuduklarını anlayabilecek seviyede Arapça bilmelerini, hafız olmalarını, tecvid ve mehâricü'l-hurûf konularında bilgi sahibi ve yetenekli olmalarını Kıraat-i aşere kursuna katılabilmeleri için şart koşmuştur.³⁷ Onun, eğitim süresinin kısa olması nedeniyle kursiyer seçiminde bu denli titiz davrandığı düşünülmektedir.

Halis Emek Hoca'nın yöntemine göre, sınıflar on ya da yirmi kişilik öğrenci grubundan oluşurdu. Bu düzenleme ile her öğrencinin bir ya da iki sayfa okumasıyla toplamda günlük bir cüz okunacak şekilde planlama yapılmıştı.³⁸

Onun metodunda ilk ay kursiyerlere aşere ile ilgili genel malumatlar ve usûlî bilgiler aktarılır daha sonra her talebeye Bakara sûresi, aşereyle birlikte yazdırılırdı. Daha sonra öğrenci sayısına göre günlük bir ya da iki sayfa okunacak şekilde Kur'ân hatmedilene kadar eğitim devam ederdi. Sözkonusu usûlde her öğrenci günlük okuyacağı sayfayı bilmeksizin okunacak cüzün tamamına çalışmak zorunda olurdu. Bu sebeple öğrenci kendisini okunacak cüzün tamamına hâkim olmak zorunda hisseder ve hata yapması durumunda sadece kendisinin değil tüm sınıfın o günün dersinden başarısız kabul edileceğini bilirdi.³⁹ Devame eden Bu şekilde tamamlanan bir eğitim döneminin sonunda icâzet verilerek öğrenciler mezun edilirdi.

Bu eğitimin yanısıra Halis Emek Hoca'nın alet ilimleri ya da İslamî İlimler okuttuğu öğrencilerine de kıraat ilmi ile alakalı bilgiler verdiği, özellikle tefsir derslerinde kıraat farklılıklarına işaret ettiği öğrencileri tarafından da nakledilmektedir.

³⁶ Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 148.

³⁷ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 34-36.

³⁸ Ekte yer alan resimde de görüldüğü üzere Halis Emek eğitim usûlüne uygun olarak 10 öğrenci ile kıraat-i aşere eğitimini sürdürmüş ve öğrencilerini mezun etmiştir.

³⁹ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 35-36.

4. Günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülen Aşere-i Takrîb Kurslarında Takip Edilen Yöntem

Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Diyanet Akademisi ve Eğitim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'nün uhdesinde yürütülen aşere eğitimi günümüzde iki başlıkta değerlendirilebilir. İlki belli merkezlerden yürütülmesi kararlaştırılan "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı" iken diğeri uygulama imkânı daha fazla ve yaygın olan "Aşere Eğitim Programıdır".

1- Başkanlığın 2014 yılında hazırladığı Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı incelendiğinde bu eğitimin toplam 10 dönem (Aşere 4/Takrîb 6) ve 3600 kredi/saat dersin tamamlanmasıyla gerçekleştiği görülmektedir.⁴⁰

Aşere eğitiminde; Kur'ân ve Kıraat Tarihi (48)⁴¹, Aşere Usûlü (48), Kıraat Metinleri (96), Arapça (192), Kıraat Çözümlemeleri (96), Aşere Uygulamaları (648), Tecvid (Mukaddime) (36), Kıraat-Anlam İlişkisi (96), Kur'ân İmlâsı (36), Kur'ân Meâli (96) ve Dînî Mûsikî (48) konularında dersler verilmekte, talebeler takrîb eğitimine hazırlanmaktadır.⁴²

Takrîb eğitiminde ise; Takrîb Usûlü (24), Arapça (48), Tayyibe (144), Tевcîhu'l-Kıraat (72), Kur'ânda Vakıf-İbtidâ (24), Takrîb Uygulamaları (1440), Kıraat-Anlam İlişkisi (144), Kur'ân Meâli (144), Dînî Mûsikî (96) ve Kıraat Öğretim Metotları dersleri verilmektedir.⁴³

2- Yine Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde din görevlilerinin yeterliliklerini geliştirmeleri, aşere eğitimi almaları, etkin ve verimli bir din hizmeti sunabilmeleri amacıyla 2021 yılında Aşere Programı hazırlanmıştır. İçeriği incelendiğinde ve karşılaştırıldığında Aşere eğitiminin daha kısa olduğu ve hemen hemen 2014 yılında hazırlanmış olan kıraat (Aşere-Takrîb) kursunda verilen Aşere eğitimine benzer bir eğitim müfredatına sahip olduğu ifade edilebilir.⁴⁴

Söz konusu program 4 dönem ve 1152 kredi/saatten oluşmaktadır. Bu eğitimde Kur'ân ve Kıraat Tarihi (24),⁴⁵ Aşere Usûlü (24), Kıraat Metinleri (96),

⁴⁰ Komisyon, "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı" (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 1-29.

⁴¹ Parantez içerisinde belirtilen rakamlar kredi ve ders saatini göstermektedir.

⁴² Komisyon, "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı", 9.

⁴³ Programın uygulanışı konusunda geniş bilgi için bkz.: Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmî Eğitim-Öğretimi", 1102-1014; Komisyon, "Kıraat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı", 20; Ağırbaş, *Kıraat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 150-152.

⁴⁴ Program içeriği için bkz.: Komisyon, "Aşere Eğitim Programı" (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 1-14.

⁴⁵ Parantez içerisinde belirtilen rakamlar kredi ve ders saatini göstermektedir.

Kırâat Çözümlemeleri (96), Aşere Uygulamaları (672), Tecvid (Mukaddime) (72), Kırâat-Anlam İlişkisi (48), Kur'ân İmlâsı (24), Kur'ân Meâli (48) ve Dînî Mûsikî (48) dersleri yer almaktadır.⁴⁶

Ülkemizde yürütülen aşere eğitim programında ilk dersten itibaren kıraat ilminin tarihçesi, kıraat imamları ve râvilerinin hayatları hakkında bilgi verilmektedir. Bundan sonra râviler için tanımlanmış olan ve remz⁴⁷ adı verilen harfler öğretilmektedir. Akabinde ise aşere tarîkinin kuralları ve ilgili usûlî konular da eğitim verilmektedir. Bu eğitim programında infirâd⁴⁸ yöntemiyle aşere eğitimine başlanılır; öğrenci kıraat ile ilgili kavramlara, imamlar ve râvilerin sıralamasına alıştıktan sonra indirâc (cem)⁴⁹ yöntemiyle tüm Kur'ân yazdırılıp okutulur. Eğitim süresince *Zübdetü'l-'irfân* ve *'Umdetü'l-hallân fi izâh-i Zübdeti'l-'irfân* adlı eserler temel eser olarak kabul edilmektedir.⁵⁰

Mehmet Rüştü Aşikkutlu, Mehmet Eren (asker hafız), Abdurrahman Gürses,⁵¹ Safvan Çakıroğlu, İbrahim Tanrıverdi gibi bu alanda yüzlerce öğrenci yetiştirmiştir. Hocaların bu müfredat çevresinde kıraat eğitimini yürütmeleri, eğitimin yerleşmesi ve gelişmesine büyük katkı sunmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca belirlenen yukarıda zikredilen usûl ve esaslar ile kursiyerlerde aranan şartlar, bahsedilen bu programların yaygın

⁴⁶ Komisyon, "Aşere Eğitim Programı", 7.

⁴⁷ Kırâat imamlarına ya da râvilerine delâlet eden harf ya da kelimelere denir. Çoğulu "Rumûz" dur. İmam Şâtîbî (ö. 590/1193) tarafından "ebced" hesabına göre tasarlanmış harf ya da kelimeler imam ve râvisinin ezberlenmesinde büyük kolaylık sağlamıştır. İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri: - Mufasssal Tecvid -* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 64; Hasan Tahsin Feyizli, *Kıraat-ı Aşere* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 51-59.

⁴⁸ İnfirâd: Her bir imam ve râviyi ayrı bir hatimde okumaktır. Hicrî beşinci asra kadar bu usûl devam etmiş, beşinci asırdan sonra daha kolay olması ve daha az zaman almasından dolayı indirâc usûlüne geçilmiştir. Muhammed b. Muhammed b. Yusuf İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, thk. Ali Muhammed ed-Dıbbâ' (Dâru'l-Kütüb'l-'İlmiyye, ts.), 2/194; Celâleddin 'Abdurrahmân b. Ebû Bekir Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme, 1974), 1/352; Birişik, "Kıraat", 25/25/432; Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 94.

⁴⁹ İndirâc: birden fazla rivâyeti tek bir hatimde okumaktır. Cem olarak da ifade edilir. İbn Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*, 2/195; Kıraatları cem edenlerin uyması gereken şartlar için bkz.: Süyûtî, *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/353; Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 94-95.

⁵⁰ Ağırbaş, *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar*, 150.

⁵¹ Naci Demirci, "Gürses, Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), EK-1/2/493-494; Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 212.

tarihinden önce de açılan kıraat ve aşere eğitimleri için büyük ölçüde talep edilmekteydi.⁵²

5. Verilen Eğitimin Genel Hatlarıyla Mukayesesi

Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde günümüzde verilen Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı ile Halis Emek Hoca'nın vermiş olduğu aşere eğitimi karşılaştırıldığında eğitimin içeriği ve süresi gibi birçok farklılık göze çarpmaktadır. Kanaatimizce Halis Emek Hoca'nın verdiği eğitimin, 2021 yılında programı hazırlanan Aşere Eğitimi ile karşılaştırılması daha makul olacaktır.

Her iki eğitim metodu incelendiğinde din görevlilerinin kıraat ilmi, vücuhâtı, Kur'ân-ı Kerîm'in imlası ve aşere kıraatının uygulanması gibi konularda ehil hale gelmeleri ile etkin ve verimli bir din hizmetini sunabilmeleri amaçlanmaktadır.

Her iki eğitim programı için de hafızlık, mehâric-i hurûf, tecvîd, Arapça gibi konularda belli yeterlilikleri olan görevliler kursiyer olarak tercih edilmiştir. Fakat eğitimlerin içeriği incelendiğinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nca düzenlenen Aşere Programı'nda bu sayılan konularda eğitimlerin verildiği derslerin olduğu görülmektedir. Belki de zamanın çok daha kısıtlı olması nedeniyle Halis Emek Hoca'nın kursiyer seçerken bu ilimlerde belirli bir düzeye ulaşmış kimselerden talebelerini seçtiği anlaşılmaktadır.⁵³

Halis Emek Hoca'nın verdiği eğitimin dört ay gibi kısa bir süreyle ve yazma işleminin Bakara Sûresiyle sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca uygulanan Aşere eğitiminin ise bir yıl (üçer aylık dört dönem) sürdüğü ve her öğrenciye Kur'ân'ın tamamının aşereye uygun olarak yazdırıldığı görülmektedir.⁵⁴

⁵² 1974 yılında Ankara'da Abdurrahman Gürses Hoca'nın riyasetinde açılan aşere kursu için Diyanet İşleri Başkanlığı veya Milli Eğitim Bakanlığında görevde bulunmak, Dinî yükseköğrenim görmüş olmak, Tecvid ve Tashih-i Huruf konusunda yeterli olmak, Hafız olmak, Eda ve seda bakımından durumu elverişli olmak, Kıraat kitaplarını anlayabilecek kadar Arapça bilmek ve 45 yaşını geçmemiş olmak gibi şartı konmuştur. Koçak, *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*, 215.

⁵³ Koçak, *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*, 149; Komisyon, "Aşere Eğitim Programı", 9-10.

⁵⁴ Koçak, *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*, 35; Komisyon, "Aşere Eğitim Programı", 6, 8, 11.

Sonuç

Ülkemizde kıraat eğitiminin tarihsel gelişimine bakıldığında, başlangıçta bu eğitimin medreseler tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Ancak Cumhuriyet'in kurulmasından sonra medreselerin kapatılması, kurumsal olarak yürütülen kıraat eğitiminin duraklamasına neden olmuştur. Bu dönemde, bireysel gayretlerle sınırlı sayıda kurrâ tarafından kıraat eğitimi verilmiş olsa da ülke genelinde yeterli düzeyde eğitim sağlanamamıştır. Fakat bu zaman diliminde bireysel olarak ortaya konan bu çabalar, kıraat ilmine gönül vermiş birçok kurrânın varlığını göstermiştir.

1968 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı yöneticilerinin bu ilmin yok olması endişesiyle başlattıkları girişimle, Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Hoca'nın riyasetinde bir aşere kursunun açılması, kıraat ilminin yeniden canlanmasına ve Türkiye genelinde resmi kursların açılmasına olanak sağlamıştır. Bu önemli adım, kıraat eğitiminin kurumsal bir yapıya kavuşmasının önünü açmıştır.

Halis Emek Hoca, Diyanet İşleri Başkanlığı emriyle açılan ilk kursa katılarak Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'nun öğrencisi olmuş ve başarıyla kursu tamamlamıştır. İcâzet alanlar arasında Aşıkkutlu Hoca'nın uygun gördüğü 11 kişi Türkiye'nin farklı bölgelerinde bu ilmin eğitimini vermeye başlamıştır. Hocasından aldığı usûl ile hareket eden Halis Emek de Erzurum'da kurslar vermiş, öğrenciler yetiştirmiştir.

Halis Emek'in düzenlediği aşere kurslarının, özellikle kısa süreli ve hızlı bir eğitim formatına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Sözkonusu programlarda, kursiyerlerin seçiminde titiz bir yaklaşım sergilendiği ve hafızlık, tecvid, mehâricü'l-hurûf gibi ilimlere hâkimiyetin yanı sıra yeterli düzeyde Arapça bilgisine sahip olmanın da gereklilik olarak belirtildiği görülmektedir. Bu durum, daha yüksek yeterliliğe sahip öğrencilerin tercih edilerek, eğitimin daha kısa bir süre içerisinde tamamlanması açısından daha faydalı olabileceği şeklinde ifade edilebilir.

Halis Emek Hoca'nın zamanın zorlu şartlarında kısıtlı bir sürede uygulamaya koyduğu aşere eğitiminin, kıraat konusunda uzman kabul edilen birçok kurrânın yetişmesine vesile olmasının önemi büyüktür. Fakat Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürütülen Aşere Eğitim Programı'nın müfredatı, alanında uzman akademisyenler ve uygulayıcılar tarafından titizlikle oluşturulmuş ve zamana uygun olarak hazırlanmış bir eğitim içeriğini yansıtmaktadır. Ayrıca, bu programın alanlarında uzmanlaşmış birden fazla hocanın rehberliğinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Her

hocanın kendi alanında sahip olduğu uzmanlık ve bilgi birikimi, öğrencilere kapsamlı ve derinlemesine bir eğitim imkânı sağlamaktadır.

Çalışma sonucunda günümüzde yürütülen aşere programlarının pedagojik açıdan daha verimli bir düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Eğitim süreci daha etkili bir şekilde tasarlanmış ve öğrenci ihtiyaçlarına daha uygun hale getirilmiştir. Bununla birlikte, Halis Emek Hoca'nın uyguladığı yöntemin, özellikle zaman problemi duyulan hallerde tekrar değerlendirilebilir ve yerel düzeyde uygulanabilir olduğu görülmektedir.

Muhammed Halis Emek Hoca ve çağdaşlarının kendi dönemlerindeki zorlu koşullara rağmen kıraat eğitimine büyük bir özveri ve kararlılıkla yaklaşımları, bu ilmin yeniden inşası adına önemli bir katkı sağlamıştır.

EK-3

Yaşar Akaslan Hoca'nın "Kıraat İliminde İcazet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği" isimli makalesinde yer verdiği merhum Safvan Çakıroğlu Hoca'nın icâzetnamesinin son sayfasıdır. Daha önce bahsedilen gerekçeler ile bu belgenin aynı dönemde icâzet alan Halis Emek Hoca'nın icâzetnamesinin son sayfası ile birebir örtüştüğü kanaatindeyiz.

Kaynakça

- Ağırbaş, Abdülhekim. *Kırâat Eğitim-Öğretim Geleneği ve Günümüzdeki Uygulamalar (Türkiye-Suudi Arabistan-Mısır Örneği)*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Baskı., 2022.
- Akaslan, Yaşar. "Bir İlm-i Kırâat İcâzetnâmesi: Mehmet Rüştü Âşikkutlu'nun Öğrencisi Safvan Çakıroğlu'na Verdiği İcâzetnâme". *Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi (İHYA)* IX/1 (2023), 439-461.
- Akaslan, Yaşar. "Kıraat İliminde İcazet Geleneği: Şeyhülkurra Safvan Çakıroğlu Örneği". Samsun, 2018.
- Akaslan, Yaşar. "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 22/2 (ts.), 1081-1107.
- Altıkulaç, Tayyar. *Zorlukları Aşarken*. İstanbul, 2016.

- Âşıkutlu, Emin. "Âşıkutlu, Mehmet Rüştü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/6. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Aşıkutlu, Emin. "Mehmet Rüştü Aşıkutlu: Hayatı, Şahsi ve İlmi Kişiliği". *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu*, 127-145.
- Birişik, Abdulhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Demirci, Naci. "Gürses, Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1/493-494. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kıraat-ı Aşere*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Günaydın, Mehmet. "Yakın Tarihimizden Örnek Şahsiyetler: Oflu Mehmet Rüştü Aşıkutlu Hoca'nın (1901-1980) Din Görevlisi Olarak Örneği". *Ulusal Din Görevlileri Sempozyumu (Yecder)*, 78-100.
- İbn Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yusuf. *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr*. thk. Ali Muhammed ed-Dıbâ'. 1-2 Cilt. Dâru'l-Kütüb'l-'İlmiyye, ts.
- İbn Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Yusuf. *Müncidü'l-Mukriin ve Mürcidü't-Tâlibîn*. Dâru'l-Kütüb'l-'İlmiyye, 1999.
- Kablan, Süleyman. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Kıraat İlmi". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/1 (15 Ocak 2022), 511-530.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri Ve Okunma Kâideleri: - Mufassal Tecvid -*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 26. baskı., 2013.
- Koçak, Zeki. *Erzurum Ulemasından Muhammed Halis Emek (Hatıralar ve Dersler)*. Erzurum: Uzakülke Yayınları, 2015.
- Koçak, Zeki. *Erzurum'un Yüzleri "Müftü Muhammed Halis Emek"*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Koçak, Zeki. *Karahanlılardan Günümüze Din Eğitimi*. ed. Muhammet Koçak. Erzurum: Zafer Medya Grup, 2023.
- Komisyon. "Aşere Eğitim Programı". Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021. 1-14.
[https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/A%C5%9Fere%20E%C4%9Fitim%20Program%C4%B1%20-%202021%20\(YEN%C4%B0\).pdf](https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/A%C5%9Fere%20E%C4%9Fitim%20Program%C4%B1%20-%202021%20(YEN%C4%B0).pdf)
- Komisyon. "Kırâat (Aşere-Takrîb) Eğitim Programı". Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014. 1-29.
[https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/K%C4%B1raat%20\(A%C5%9Fere-Takrib\)%20Program%C4%B1%20-%202014.pdf](https://diyanetakademi.diyaret.gov.tr/Documents/K%C4%B1raat%20(A%C5%9Fere-Takrib)%20Program%C4%B1%20-%202014.pdf)

- Süyûtî, Celâleddîn ‘Abdurrahmân b. Ebû Bekir. *el-İtkân fî ‘Ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrahim. 4 Cilt. el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-Âmme, 1974.
- Ünal, Mehmet. *Kur’an’ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Ünal, Mehmet. *Kur’an’ın Metinleşme Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Yıldırım, Birol. *Alvarlı Muhammed Lutfî Hayatı ve Hulâsatu’l-Hakâyik Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar*. Erzurum: Ertual Akademi, 2016.
- “Kurra Hafız Safvan Cakıroglu - EHAD TV”. Erişim 06 Ağustos 2023. <https://www.dailymotion.com/video/x11uo59>.